

Received-Makale Geliş Tarihi 26.02.2025
Published-Yayınlanma Tarihi 30.04.2025
Volume-Cilt (Issue-Sayı), ss/pp 12 (118), 863-875

Research Article /Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.15336758

Akan Küçük

<https://orcid.org/0009-0005-6040-081X>
Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri/ TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/047g8vk19>

Doç. Dr. Neslihan Altuncuoğlu

<https://orcid.org/0000-0002-3244-5077>
Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri/ TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/047g8vk19>

Turgut Özal Dönemi (1987-1989) Türk Dış Politikasının Ulusal Basına Yansımaları ¹

Reflections of Turkish Foreign Policy in the National Press during the Turgut Özal Period (1987-1989)

ÖZET

1980 Eylül darbesi sonrasında üç yıl süren askeri yönetim döneminde Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenen Turgut Özal, ekonomi alanındaki yetkinliğini ve Amerika Birleşik Devletleri ile geliştirdiği güçlü ilişkileri siyasi bir avantaja dönüştürerek Anavatan Partisi'ni kurmuş ve 1983 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkmayı başarmıştır. Başbakanlığı döneminde hem Türkiye'nin iç sorunlarına hem de bölgesindeki siyasi gelişmelere iktisadi temelde çözüm üretmeye çalışan Özal, uzlaşmacı bir lider profili çizmiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'le uyum içinde çalışmaya gayret eden Özal, darbe etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik bir politika izlemiştir. Dış politikada Sovyetler Birliği'nin bölgedeki etkisine karşı Amerika'nın yanında konumlanmaya özen göstermiştir. Türkiye'yi bölgesel bir güç haline getirmek isteyen Özal, ekonomik ve siyasi sorunlara hızlı çözümler üretme çabasıydı. Devlet başkanlarıyla doğrudan iletişim kurmaya önem veren Özal, ikili ilişkilerdeki samimiyeti, ekonomik bilgisi, zekâsı ve iyi derecede İngilizce konuşabilme yeteneği sayesinde muhataplarında olumlu bir etki yaratmıştır.

Hantal devlet yapısından hoşlanmayan Özal, devlet işleyişinde özel sektördeki yönetim tecrübelerini kullanarak bürokratik engelleri aşmayı başarmıştır. Basın-yayın alanına özel önem veren ve medya kuruluşlarına devlet desteğini esirgemeyen Özal, Türkiye'de uluslararası basın yapısının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Yurt dışı gezilerine gazetecilerin katılımını istemesi, önemli köşe yazarlarıyla kişisel ilişkiler kurarak verdiği mülakatların basında yer almasına özel çaba göstermesi bu yaklaşımının göstergesidir. Kendisini destekleyen basın organlarının yanında, dış politikadaki aksaklıkları haberleştiren muhalif gazete ve televizyonların da yayınlarına devam etmesi, onun basına yönelik baskıcı bir tavır sergilemediğini ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin bölgede yeniden söz sahibi olmasını hedefleyen Özal, bu amacın Amerika Birleşik Devletleri'ne rağmen gerçekleşmeyeceğini bildiği ve aynı zamanda ABD'nin küresel gücüne inandığı için dış politikasını ABD merkezli kurgulamıştır. NATO eksenli askeri ve ekonomik yardımlar, Ortadoğu'da PKK varlığı, GAP'ın Irak ve Suriye ile ilişkilerde yarattığı gerilim, İran-Irak Savaşı, İsrail-Filistin meselesine Türkiye'nin yaklaşımı, Yunanistan ile Kıbrıs meselesi, Türkiye'nin Avrupa Birliği süreci ve Sovyetler Birliği'nin etkisinin azalmasıyla artan ticaret hacmi, Özal döneminde dış politikanın öne çıkan başlıklarını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Turgut Özal, Dış Politika, Basın

ABSTRACT

Following the military coup of September 1980, Turgut Özal served as Deputy Prime Minister during the three-year period of military rule. He transformed his expertise in economics and strong relations with the United States into a political advantage by founding the Motherland Party (Anavatan Partisi), which emerged as the sole ruling party in the 1983 general elections. During his tenure as Prime Minister, Özal sought to address both Turkey's domestic issues and regional political developments on an economic basis, presenting himself as a conciliatory leader. He made efforts to work in harmony with President Kenan Evren and pursued policies aimed at eliminating the lingering effects of the military coup. In foreign policy, Özal was careful to align with the United States in order to counterbalance the influence of the Soviet Union in the region. Aiming to transform Turkey into a regional power, he strove to produce rapid solutions to economic and political problems. Özal placed great importance on direct communication with heads of state. His sincerity in bilateral relations, economic knowledge, intelligence, and fluency in English left a positive impression on his counterparts.

Displeased with the cumbersome structure of the state, Özal applied his managerial experience from the private sector to overcome bureaucratic obstacles. He paid special attention to the field of media and ensured state support for media institutions, thereby laying the groundwork for the emergence of an international media structure in Turkey. His insistence on having journalists accompany him on foreign visits and his deliberate efforts to ensure interviews with prominent columnists were published in the press reflected this approach. In addition to the media outlets that supported him, opposition newspapers and television channels that reported on foreign policy shortcomings were also allowed to continue their broadcasts, indicating that he did not adopt a repressive attitude toward the press.

Aiming to re-establish Turkey as a key regional actor, Özal was aware that this objective could not be realized without the support of the United States. Believing in America's global power, he structured his foreign policy around U.S. interests. Prominent foreign policy issues during his tenure included NATO-centered military and economic aid, the PKK presence in the Middle East, tensions in relations with Iraq and Syria due to the Southeastern Anatolia Project (GAP), the Iran-Iraq War, Turkey's stance on the Israeli-Palestinian conflict, the Cyprus issue with Greece, Turkey's European Union accession process, and the increased volume of trade resulting from the diminishing influence of the Soviet Union.

Keywords: Republic of Turkey, Turgut Özal, Foreign Policy, Press.

¹ Bu Çalışma Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Doç. Dr. Neslihan Altuncuoğlu Danışmanlığında Hazırlanan "Turgut Özal Dönemi (1983-1989) Türk Dış Politikasının Ulusal Basına Yansımaları" başlıklı yüksek lisans tezinin ilgili bölümlerinden türetilmiştir.

1. GİRİŞ

Turgut Özal, 1980 sonrası Türk dış politikasında lider merkezli bir dönüşümün öncüsü olarak öne çıkmaktadır (Oran, 2002). Ekonomist kimliği, girişimci liderlik tarzı ve bürokratik yapıya mesafeli yaklaşımıyla, geleneksel diplomasi anlayışının ötesine geçen bir dış politika vizyonu benimsemiştir. Başbakanlığı döneminde Türkiye'nin dış ilişkilerini kişisel temaslara dayalı, ekonomik çıkar odaklı ve pragmatik bir zemine oturtmaya çalışan Özal, bu süreçte basınla olan yakın ilişkilerini de etkin biçimde kullanmıştır. Özellikle ABD ile kurduğu doğrudan temalar, komşu ülkelerle geliştirmeye çalıştığı diplomatik diyaloglar ve lider diplomasisine dayalı iletişim dili hem Türkiye'nin dış politika söylemini hem de ulusal basının haber üretme biçimini doğrudan etkilemiştir (Robins, 2003).

Bu çalışma, Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde dış politikadaki kişisel liderlik tarzının ulusal basındaki yansımalarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Dış politika kararlarının Özal'ın bireysel inisiyatifleriyle nasıl şekillendiği, bu sürecin Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman gibi dönemin etkin gazetelerinde nasıl temsil edildiği incelenerek; liderlik ile basın arasındaki etkileşim değerlendirilecektir. Özellikle Özal'ın dış politikada alışılmışın dışında yöntemleri, cesur çıkışları ve basın üzerinden kurduğu stratejik söylem, bu bağlamda dikkatle ele alınacaktır (Aral, 2005).

Özal döneminde dış politika söyleminin şekillenmesinde; Kıbrıs meselesi, AET ile uyum süreci, Ortadoğu'daki gelişmeler, PKK terörü, Ermeni meselesi ve ABD ile ilişkiler gibi başlıca başlıklar ön plana çıkmıştır (Hale, 2013). Bu meselelerin her biri, Özal'ın liderliğinin dış politikaya yansıyan yönlerini ve bu yansımaların basın aracılığıyla toplumsal algıya nasıl aktarıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir. Ulusal basının kimi zaman destekleyici, kimi zaman ise eleştirel bir tutum takındığı bu süreç, Türkiye'de dış politika yapım sürecinin kişiselleştiği, liderin medya aracılığıyla hem kamuoyunu hem de dış muhataplarını yönlendirmeye çalıştığı bir dönemin de habercisidir (Deringil, 2004).

2. TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU DIŞ POLİTİKASI ve BASINA YANSIMALARI

Türkiye'nin 1987 sonrası Ortadoğu dış politikası; PKK terörü, GAP ile bağlantılı Fırat ve Dicle nehirleri sorunu, İsrail-Filistin meselesine Türkiye'nin bakış açısı, İran-Irak savaşının bölge ve Türkiye'ye etkileri bağlamında ele alınacaktır.

2.1. Pkk Terörü ve Türkiye'nin Ortadoğu Dış Politikası

Türkiye'nin Ortadoğu dış politikasında Turgut Özal'ın Suriye ziyareti, bu ülkeyi ziyaret eden ilk başbakan olması nedeniyle özel bir anlam taşımaktadır. Özal, artan PKK terörünü kontrol altına almak, çok mühim gördüğü GAP'ın hayata geçirilmesi ve ticari girişimlerde bulunmak amacıyla Suriye yönetimiyle kritik temaslarda bulunmuştur (Sınmaz, 2017).

1980'li yıllarda PKK örgüt liderinin Suriye'de saklanması, örgüt üyelerinin eylemler sonrasında aynı ülkeye kaçması Türkiye'nin öfkelerini artırmıştır. Özal ise kamuoyunun aksine konuya farklı bakarak askeri seçenekleri arka plana itmiştir. Özal'ın bizzat Suriye'ye giderek çözmeye çalıştığı PKK sorunu, Türkiye-Suriye arasında imzalanan güvenlik protokolü ile sonuçlanmıştı (Milliyet, 1987, s. 1.). Suriye, Türkiye'nin PKK'yı destekleme, kampların kendi ülkesindeki varlığı iddialarını reddetmiştir. Türkiye'nin ısrarıyla PKK'nın barınak ve kamplarını Beka Vadisi'ne taşıyan Suriye'nin bu kısa vadeli tedbiri, Türkiye'yi yalnızca belli bir süre oyalamıştır (Balcı, 2017). Türk devletinin baskısı azalınca faaliyetlerini sürdüren PKK'ya sadece eğitim ve kamp izni vermekle kalmayan Suriye, örgüte teknik ve istihbarat anlamında da destek vermiştir (Tuncer, 2015).

Türkiye-Suriye arasında diğer bir sorun GAP'tı. GAP'ın başlatılmasına karşı çıkan Suriye, barajların su tutmasıyla kendi ülkelerine daha az su verileceğini iddia ederek konuyu uluslararası bir mesele haline getirmeye çalışmıştı. Türkiye'nin elindeki su kozu ve Suriye'nin desteklediği PKK terör örgütü, iki ülkeyi karşı karşıya getirmişti (Milliyet, 1987, s. 1.). 21 barajın bölgeye yapılacak olması Türkiye için önemli bir ulusal toplumsal barış demektir. Çünkü Özal, bölgede bitmeyen PKK sorununu ekonomik nedenler bağlamında değerlendirdiğinden, GAP bir an önce tamamlanmalıydı.

Ortadoğu'da Türkiye'nin gücünü hissettiren ve tarihi bağları ön plana çıkaran Özal, krizleri fırsata çevirmek için 1987'de Suriye ile farklı konularda detaylı bir antlaşma yapmıştır. Buna göre; petrol, doğal gaz, elektrik enerjisi tedariki, su, finans, ulaşım gibi birçok başlıkta "Ekonomik İş Birliği Protokolü" imzalanmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1988).

15 Temmuz 1987’de Başbakan Özal’ın Suriye’ye 113 kişilik heyetle ziyarette bulunması, Cumhuriyet gazetesine konu olmuştur: “*Şam’la pazarlık, Özal’ın bugün başlayacak ziyaretinde sınır güvenliği ve su sorunu konuşulacak*” (Cumhuriyet, 1987, s. 1). Gazetenin “Ortadoğu’nun yalnız adamı” olarak nitelendirdiği Suriye devlet başkanı Hafız Esad, Batı ile ilişkilerini yoluna koyma adına Türkiye’nin sert tavır aldığı PKK konusunda “benim desteğim yok, hatta onları Suriye sınırları dışına çıkaracağım” politikasıyla Başbakan Özal’ı yumuşatmıştır. Cengiz Çandar’ın izlenimleriyle Suriye ziyaretini okuyucularına anlatan Cumhuriyet, havaalanında törenle karşılanan Özal’ın: “Apocular sorun olur” söylemine, Suriye Başbakanı’nın “Türkiye aleyhine hiçbir faaliyete izin vermiyoruz” açıklamasıyla yanıt verdiği aktarmıştır (Cumhuriyet, 1987, s. 1).

Suriye ziyaretinde GAP’ın önündeki engelleri kaldırmak isteyen Özal, PKK’ya verilen desteği çekmeleri için muhataplarıyla görüşmüştür. Suriye devleti, PKK’ya destek verilmediğini, GAP konusunda ise Türkiye’nin mağduru olduklarını ileri sürmüştür. Karşılıklı kozlar sorunların çözümünü zorlaştırırken, Cumhuriyet’in ilk sayfasındaki karikatürde suyun vanası Türkiye tarafında, el bombası ve silahlarıyla sınırı geçmeye çalışan teröristlerin ise Suriye tarafında olduğu, ortada ise alışveriş temalı bir görselle bu durumun resmedildiği görülmektedir. Görüşmeler Suriye’de devam ederken aynı gün çıkan: “*Hakkari’de karakola saldırdılar, bir onbaşı ve er şehit*” haberi sorunun giderek büyüdüğünü göstermektedir (Cumhuriyet, 1987, s. 1).

17 Temmuz günü Cumhuriyet’teki manşet ise şuydu: “*Apo’yu istedik, Suriye: Bizde Apo diye biri yok.*” En kritik aşamanın Özal-Esad görüşmesi olduğunu anlatan gazete, Apo’nun resmen Suriye’den istendiğini, Esad’ın ise Suriye topraklarında öyle birinin olmadığını, PKK militanlarının Lübnan sınırları içindeki Bekaa Vadisi’nde olduğunu Özal’a ilettiğini yazmıştır (Cumhuriyet, 1987, s. 1). Haberin detayında Özal’ın, Esad’a Kürtlerin etnik grup sayılmadığını, bu etnik durumun Türkiye-Suriye-İran-Irak ülkelerini ilgilendirdiğini vurguladığı belirtilmiştir. Başbakan Özal bu sözleriyle iki duruma işaret etmiştir: Birincisi, PKK’yı destekleyen ülkeleri uyarmak, ikincisi ise bölgedeki PKK varlığının adı geçen tüm ülkeler için güvenlik ve toprak bütünlüğü sorunu yaratacağını vurgulamaktır.

2.2. Türkiye’nin İsrail-Filistin Meselesine Bakışı

Türkiye’nin İsrail-Filistin meselesine bakışını daha önceki bölümlerde gelişen olaylar çerçevesinde, Özal’ın perspektifinde (1983-1985, 1985-1987) değerlendirmeye çalıştık. Bu bölümde Özal’ın Başbakanlığının son iki yılında Türkiye’nin Filistin sorununa bakışını İsrail bağlamında ele alınacaktır.

1986’da yaşanan Türkiye-İsrail dış ilişkilerindeki dalgalanmalar 1987 Kasım ayında İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres’in Cumhuriyet gazetesi yazarı Cengiz Çandar’a verdiği röportaj, diplomatik ilişkilerin rayına oturacağı intibasını uyandırmıştı. Şimon Peres, Türkiye’nin kuzeyden gelebilecek Sovyet Rusya tehdidine karşı İsrail’den yardım alabileceğini söylediği gibi Türkiye’nin hassas noktası olan ABD ve AB yardımları konusunda da iş birliği önermişti (Cumhuriyet, 1986, s. 1). Dikkat çeken asıl mesele ise İsrail tarafının Türkiye’nin kendi politikalarında şeffaf ve net olması gerektiğini deklare etmesiydi. 14 Kasım’da İsrail Savunma Bakanı İzak Rabin, yine Cumhuriyet gazetesine röportaj vermişti. Röportajı yapan Cengiz Çandar’ın Turgut Özal’a yakınlığı göz önüne alınırsa ilişkilerin normalleşmesini isteyen Başbakan Özal’dı. İzak Rabin, Şimon Peres ile aynı görüşleri paylaşarak Türkiye’nin Ortadoğu politikalarında net olmasını istemişti. Rabin, ikili ilişkilerdeki bazı sorunların kaynağının İsrail değil Türkiye kaynaklı olduğunu da söylemişti (Cumhuriyet, 1986, s. 1).

Türkiye, İsrail’den gelen olumlu açıklamaları, Ocak 1987’de İslam Zirvesi’nde Kuveyt’te İsrail ile ilişkilerin doğrudan sürdüren ülkelerin takbih (kınama) edilmesine itiraz etmişti. Böylece İsrail’in yakınlaşmasına Türkiye de adım atarak mart ayında “*mesafeli*” şekilde ilişkilerin başlaması adına müsteşar görevlendirildi (Cumhuriyet, 1987, s. 1). Bu dönemde Türkiye’nin AET üyeliği söz konusu olduğundan Özal, Ortadoğu’da sorun istemediği gibi ABD’ye yakın İsrail’le iyi ilişkilerin birlik üzerinde olumlu etki oluşturma umuyordu.

Başbakan Turgut Özal, Nisan 1987’de Irak Başbakanı I. Yardımcısı Taha Yasin Ramazan şerefine verdiği yemekte bölge hakkında genel değerlendirmelerinin yanı sıra Filistin sorununa da değinmişti. Bölgede adil ve kalıcı barışın Filistinlilerin meşru haklarının tanınması ve İsrail’in Kudüs dahil 1967 sonrasında işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesiyle sağlanabileceğine inandığını vurgulamıştı (Özal’ın Beyanatları, 1987).

İsrail-Filistin meselesi, tüm dünyada haberlere konu olurken Cumhuriyet’in haberinde: “*FKÖ bütünleşti, 1983’ten beri süre gelen bölünme giderildi.*” Cengiz Çandar’ın yorumuyla verilen haberde FKÖ bütünleşmesinin Ortadoğu’daki dengeleri değiştirebileceği okuyuculara duyurulmuştu. Hareketin

güçlendiğine vurgu yapan Çandar, Arap Devletlerin desteği ile Filistin davasında geline nokta İsrail'e karşı Cezayir'deki buluşmanın olumlu etkilerinden bahsetmişti (Cumhuriyet, 1987, s. 1).

Başbakan Turgut Özal'ın İran Başbakanı sayın Mir Hüseyin Müsavi şerefine verdiği yemekte yaptığı konuşmada, Filistin davasına desteğinin süreceğini, haklı davalarının yanında olacaklarını belirtmişti. Ayrıca Özal, FKÖ dahil sorunla ilgili tüm tarafların özgür kararlarıyla kendi istekleri çerçevesinde çözüm üretilebileceğini savunmuştu (Özal'ın Beyanatları, 1987).

29 Kasım 1987 seçimlerinde Turgut Özal'ın başkanlığındaki ANAP yine birinci parti olmuştu (Karpaz, 2015). Özal, Arap-İsrail çatışmasında dengeli politika yürütüyordu ancak bölgedeki sıcak çatışmalar nedeniyle Türkiye-İsrail ilişkilerini zedelenmişti. 8 Aralık 1987'de 4 Filistinli, İsrailli bir aracın çarpmasıyla hayatını kaybetmişti. Olayların giderek büyümesiyle Filistin halkı, İsrail'e karşı "intifada" hareketini başlattı. Türk halkı Filistinlilere sempati duyuyor, hükümetin de İsrail'e karşı durmasını istiyordu (Arı, 2004). Tüm bu gelişmeler 1986'da başlayan Türkiye-İsrail yakınlaşmasını geçici olarak durdurdu. İsrail'in Filistin halkına karşı sert tutumu, Türkiye tarafından kınanarak onlara yapılan vahşetin yalnızca Filistinlilere değil insanlığın tüm manevi birikimine yapıldığı vurgulanmıştı (Cumhuriyet, 1988).

Filistinlilerin intifada hareketi devam ederken İsrail, Türkiye'den yoğun tepkiler almaya devam etmişti. Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından yürütülen süreç, İsrail'i kısıpalamadığı gibi ikili ilişkiler tamamen bitmemişti. Hatta 1988 yılında iki gelişme aslında ilişkilerin bir şekilde devam ettiğini gösteriyordu (Yapıcı, 2008). Türkiye'nin F-4 uçak filosunun yenilenmesi ve İsrail'in BM'ye katılımına lehte oy kullanması bunu kanıtlamaktadır.

Bir iyi bir kötü ikili ilişkiler, 15 Kasım 1988'de Filistin Devleti'nin kurulmasını tanıyan Türkiye'ye İsrail'in cevabı diplomatik savaş oldu. İsrail'in dikkat çeken diğer açıklaması, bölgedeki terör örgütlerinin meşrulaşacağı vurgusudur. Türkiye'nin terör örgütü PKK ile mücadelesi devam ederken İsrail'in tutumu daha çok tehditkâr olarak algılanabilir. İsrailli diplomatın Cumhuriyet gazetesinde Hadi Uluengin'e verdiği demeçte: "Türkiye'nin bu konuyu istişare etmediği için İsrail'de hayal kırıklığı yarattığını" ifade etmişti (Cumhuriyet, 1988, s.1). İsrail'in sert tepkilerinden sonra temsilciliğin maslahatgüzarlık seviyesinde kalması Özal'ın ABD ve Yahudi lobisini karşısına almak istememesi olarak yorumlanmıştır.

Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile İsrailli mevkidaşı Moşe Arens Ocak 1989'da Paris'te iki ülke ilişkilerinde geline son durumu konuşmuştu. İlişkilerin düzeltilmesi adına iyi niyet açıklamaları yapılırken Mesut Yılmaz: "İsrail'e koz verilmemesi gerektiğini" ileri sürdü (Hürriyet, 1989, s. 1).

Nur Batur imzalı Milliyet haberinde İsrail-Filistin meselesi enine boyuna analiz edilirken tarafların beklentileri de açıkça yazılmıştı. "Türkiye'ye üçlü baskı, ABD: "FKÖ'ye daha fazla destek vermeyin, Yahudi lobisini engelleyemem, İsrail: "Yahudi lobisi devrede, Kongre'de Türkiye aleyhine çalışabilir, FKÖ: "Filistin Devletine daha fazla destek verin temsilciği büyükelçiliğe çıkarın." (Milliyet, 1989, s. 1). Haberin detayında Bush yönetiminin Türkiye'ye açıktan serzeniş olması da tehditkâr kartlarını öne sürdüğü yazılmıştı. Türkiye'nin bilhassa FKÖ kararından dönmesi için yapılan baskıya diremediği sebepleriyle anlatılarak zor bir diplomatik sürecin içinde olduğu belirtilmişti. Keza FKÖ, Ortadoğu'da Araplar tarafından önemli bir figür ve Müslümanların koruyuculuğunu da üstlenmek istiyordu. Anadolu'da İsrail karşıtı Filistin destekli eylemler de hükümete siyasi istikamet çiziyordu. Bakan Halefoğlu'nun açıklamaları bunu desteklemektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1989). Türk hükümeti, AET'ye üyelik konusunda ABD ve İsrail'in mutlak desteğine muhtaçken Ermeni lobisinin Avrupa ve Amerika'daki faaliyetlerine karşı kısaçtan çıkabilmek adına yine Yahudi ve Amerikalı dostlarına bel bağlamıştı.

Turgut Özal'ın Başbakanlığının son döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri önceki yıllara göre nispeten artış gösterse de Filistin sorunu, ilişkilerin önündeki en büyük engel olmuştu. Türkiye'nin İsrail yayılmacılığına karşı FKÖ'yü desteklemesi, ABD ve Avrupa tarafından Özal Hükümetinin siyasi ve maddi olarak cezalandırılmasıyla sonuçlanmıştı. Ayrıca Türkiye'nin İsrail yanlısı görünen tutumu içerde halkın dışarda Arap devletlerin sert tepkisiyle karşılık bulmuştu.

Tüm bu olaylar ve politikalar değerlendirildiğinde Başbakan Özal'ın denge ve tarafsızlık siyaseti izlediğini, bölgenin dahi dünyanın reel politika gerçekliğine riayet ettiğini söyleyebiliriz.

2.3. İran-Irak Savaşının Bitişi ve Sürecin Türkiye'ye Etkileri

İki devletin ilişkilerinde ekonomik çıkarlar ön sırada yer alırken siyasi sorunlar İran-Irak savaşı süresince arka planda kalmıştı. 1988'de savaşın bitimiyle İran'ın ideolojik temelli planları ve Türkiye üzerinde PKK'ya karşı tavizkar tutumu bölgesinde güçlü iki ülkeyi karşı karşıya getirdi. Irak'ta Saddam Hüseyin'in

bölgesinde en büyük güç olmaya çalışması, Kürtler ile ilgili sorunlar ve Kerkük meselesi bu bölümde ele alacağımız konular arasındadır.

Milliyet gazetesinin: “*Özal’dan ateşkes çağrısı*” haberinde, İran-Irak arasındaki son zamanlarda artan şehirler savaşının Özal’ın çağrısıyla iki ülkede olumlu karşılandığı bilgisi aktarılmıştı (Milliyet, 1988, s. 1). Bir gün sonraki Milliyet haberinde Başbakan Özal’ın kentler savaşını durdurduğu yazılmıştı (Milliyet, 1988). Mart 16’daki Milliyet haberinde ise Özal’ın barış isteğinin İran tarafından makul karşılandığı, Irak cenahında ret olunduğu yazıyordu (Milliyet, 1988).

Türkiye’nin İran-Irak Savaşı’nı tarafsız kalarak idare ettiği son yılda mini kriz çıkmıştı. Özal’ın Tahran’da bulunduğu sırada Bağdat’ın kenti yoğun şekilde bombalaması Özal’ı ve Türk heyetini şaşkınlığa uğratmıştı. Özal: “*zihinlerimizdeki sual*” Bağdat’ın biz burada iken neden bombalamayı sürdürdüğü ve barış teklifimize rağmen yakınlara düşen bombaların barışa atıldığını söylemesidir. Başbakan Özal, bu olaydan etkilenerek çıkarken Saddam Hüseyin’in tavrının Türkiye ve Başbakanına olduğunu söylemişti (Cumhuriyet, 1988, s. 1).

İran-Irak arasında savaş sürerken: “*Başbakan Özal’dan İran ve Irak’a uyarı*” haberinin detayında, Türk hava sahasını ihlal eden komşuların birbirini vurmasıyla hatta İran’ın Silopi’yi bombaladığı bilgisi verilmişti (Cumhuriyet, 1988, s. 1). Yurt içinde rahatsızlığa sebep olan gelişmede Özal diplomatik kanalları işleterek ihlalin tekrarlanması halinde hava araçlarının düşürüleceği bilgisini basınla paylaşmıştı (Milliyet, 1988).

Ortadoğu’ya sükûneti getirmek isteyen Başbakan Özal’ın 3. Irak ziyaretini duyuran Cumhuriyet gazetesi: “*Irak’tan Özal’a jest, Özal’ın kalacağı üç gün boyunca Irak, İran’a füze fırlatmayacak*” bilgisini paylaşmıştı (Cumhuriyet, 1988, s. 1). Haberin önemine baktığımızda daha önce Özal’ın Tahran’da iken Irak tarafından kentin füzelerle vurulmasıydı. Şimdi Özal, Bağdat’ta iken Tahran nasıl bir cevap verebilirdi kuşkusuna vardı. Kriz istemeyen Özal, ziyaretini gerçekleştirirken Kerkük’e bir müdahalenin olmayacağını muhatabına iletmışti. Kerkük’e müdahale konusu İran’ın burayı bombalaması üzerine Özal’a sorulmuştu. Özal: “*müdahale etmeyeceğiz, spekülasyon*” sözleriyle savaşın bir tarafında olmaktan imtina etmişti (Cumhuriyet, 1988, s. 1). Konuyla ilgili Mehmet Ali Birand’ın Milliyet’teki köşe yazısında: “*Özal, Kerkük dosyasını henüz kapatmadı...*” Detayda ise hazırlıkların Irak’a korku salmak niyetiyle olsa da Özal’ın aklının bir köşesinde Kerkük’ü almak olduğunu yazmıştı (Milliyet, 1988, s. 1).

İran’ın Kerkük saldırısının basında çok fazla yer almasının nedeni, petrol boru hattının varlığı ve elbette buranın tarihi Türkmen kenti olmasıdır. Tercüman gazetesinde Fahir Armaoğlu, İran’ın başlattığı “*Fecir-10*” hücumunun Türkiye’yi kaygılandığı yorumunda bulunmuştu (Tercüman, 1988, s. 1). Cumhuriyet gazetesinde Ergun Balcı, Irak “*kentler savaşını*” başlatarak İran’ı bir kara savaşına zorlamak ve “*üstün ateş gücüyle*” İran’ı durdurarak barışa zorlamayı hedeflediğini yazmıştı. Irak’ın çaresizliğine vurgu yapan Balcı, Irak’ın kimyasal silah kullanabileceğini aksi halde İran’ın zafer kazanacağını yazmıştı (Cumhuriyet, 1988, s. 1). Devam eden süreçte İran’ın mevzi kazandığını gören ABD, savaşa müdahalede bulunarak Irak-İran savaşını nihayete erdiren hamleyi yapmıştı (Yücealtay, 2022).

İran-Irak arasında zor da olsa barış imzalanmıştı ve Özal ekonomist yönünü işe koşarak “*iki devleti de imara hazırız*” diyerek değişen koşullara göre pozisyon almıştı (Milliyet, 1988, s. 1). Türkiye’de PKK sorunu giderek büyürken Turgut Özal artan terör olaylarına karşı İran ve Irak’ı uyarmıştı (Milliyet, 1988). İki ülkenin sınırlarından sızan örgüt üyelerinin yurt içinde eylem yaparak geri dönmesi ulusal basında da çok fazla neşredilmişti.

Basında İran-Irak savaşının yansımalarına baktığımızda Cumhuriyet gazetesi, 1988 eylül ve ekim aylarında Irak’ın Kürt nüfusuna baskısını daha çok haberleştirirken, Milliyet, Irak’ın operasyonları sonucu Türkiye’ye sığınan peşmergelerin doğurduğu sorunlar ve İran-Irak barış görüşmelerinin geldiği son durumu okuyucularına aktarmıştı.

Savaşın ulusal basında yer alışı gazetelerin ideolojik bakış açısıyla ilgiliydi. Kesin bir yargı olmadan yakınlık derecesinin topuzu nasıldı dersek, Cumhuriyet İran’a, Milliyet ve Tercüman gazetesinin Irak’a nispeten daha yakın durduğunu söyleyebiliriz.

2.4. Türkiye’nin Suriye Dış Politikası

1987 yılında Özal’ın Suriye ziyaretinde imzalanan (C.B. Arşivi, 1987) protokoller Türk kamuoyunda geçici bir zafer algısına dönüşmüştü. Basına göre Suriye’nin destek vermediği PKK bitecek ve Türkiye büyük bir sorunu halletmiş olacaktı. Basının kendisine dayanak aldığı nokta ise Mehmet Ali Birand’ın 1988’de Abdullah Öcalan ile yaptığı röportajda: “*Suriye isterse PKK’ı durdurabilir*” cevabıydı (Birand,

1993). Türkiye'nin askeri noktada çaresiz kaldığını gören Özal, konuya sosyo-ekonomik açıdan bakarak askeri operasyonların bölgede PKK'yı güçlendirdiği anlayışına sahipti.

Türkiye-Suriye arasında gündem sadece PKK değil aynı zamanda “*Barış Suyu Projesi*” de konuşulmaktaydı. Bu plana göre Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin suyu, boru hatlarıyla Suriye'den geçecekti. Suriye'den PKK desteğini çekmesini uman Özal, bu plana soğuk bakan Suriye'nin Fırat ve Dicle nehirlerinin ortak kullanım şartını reddetmesi üzerine uluslararası debi miktarına uyduğunu ve uyacağını belirtti. GAP'ı devreye almak isteyen Özal'a karşı PKK kozunu çeken Suriye arasında gerginlik hakimdi. Başbakan Turgut Özal, Suriye'nin oyalayan tavırlarına karşı: “*Suriye PKK'ya yardım ederse sularını keseriz*” şeklinde bir söylemle diplomatik ilişkileri azaltan askeri operasyonlara göz kırpan daha şahin dış politikaya geçmişti (Ayman, 2012).

Turgut Özal'ın Suriye'nin PKK'ya olan desteğini çekmesi için yürüttüğü su projesi amacına ulaşamadı. Çeşitli vaatlerle süreci erteleyen Suriye, her defasında güvenlik protokolüne uyacağını PKK'ya desteğin kesileceğini vaat etmişti. Türkiye'yi GAP'ı durdurması için uluslararası her platforma şikâyet eden Şam yönetimi, vadettiği PKK'ya desteğini çekme davranışından vazgeçmemişti. Milliyet gazetesinin 16 Nisan 1992 tarihli haberi durumu anlatmaktadır.

3. TÜRKİYE’NİN KIBRIS POLİTİKASININ BASINDAKİ YANSIMALARI

Türkiye'nin 1987'deki Kıbrıs dış politikasının basına yansımalarına baktığımızda Milliyet gazetesinde Erol Manisalı: “*Ege’de fazla iyimser olmamak gerekir, Yunanistan’ın ulusal politika anlayışı değişmeden Ege’de çözüm beklenmemeli*” yazısı yaşanan durumu açıklıyordu. Manisalı'nın düşüncesine göre Papandreu yönetiminin Ege’de alacağı stratejik karar durumunda içerde hükümet gücünü kaybedeceğini yazmıştı (Milliyet, 1987, s. 1). Manisalı, çözüm olarak Türkiye'nin ekonomik ve askerî açıdan güçlenmesini Yunan taleplerini ortadan kaldıracak tek çıkar yol olarak sunmuştu. Manisalı'nın düşüncelerini haklı çıkaran durum ise Türkiye'nin uluslararası alanda Yunanistan'ın haksız taleplerini reddederken AET'nin ve ABD'nin ekonomik olarak Özal hükümetini köşeye sıkıştırmasıyla neticelenmesiydi. Önceki bölümde Türkiye ve Yunanistan'ın aldığı ekonomik yardımların mahiyetini incelemiştik.

Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun sözlerini haberleştiren Milliyet gazetesi: “*ABD’ye sert çıkış, Kıbrıs için hesap vermeyiz, sorunu çözmek istemiyorlar, zaman zaman dostlarımız için yaptığımız jestler hiçbir yarar sağlamadı*” derken Türkiye'ye verilen vaatlerin ortada kaldığını, Türkiye ve KKTC'nin Kıbrıs konusunda siyasi yalnızlığının sürdüğünü sitemli bir şekilde olsa da anlatmıştı (Milliyet, 1987, s. 1). Türkiye'nin jestlerinin bir bakıma karşılıksız kaldığını anlatan Bakan Halefoğlu, Türkiye'nin siyasi kıskacıta olduğunu yetkili ağızdan söylemişti.

Kıbrıs konusunda 1988 sonrası gelişmelere baktığımızda önceki yıllara benzer sorun ve sürecin devam ettiğini görüyoruz. Milliyet gazetesinin: “*ABD’den Yunan tavrı, Reagan yönetimi Davos öncesi Özal’dan Ege konusunda siyasi jest bekliyor*” haberinin detayında, ABD yönetiminin Türk-Yunan anlaşmazlığına doğrudan arabulucu olarak katılma formülünden uzak durduğunu tarafların sorunlara karşı zaman içinde uzlaşma sağladıklarına yönelik politika güdüleceğini yazmıştı (Milliyet, 1988, s. 1). Aynı zamanda iki NATO müttefikinin çekişmesini makul gören ABD'ye göre çatışma olmadığı sürece sorun da yoktu.

Türk-Yunan liderlerin görüştüğü ve tarafların büyük beklentilere girdiği Davos buluşması için Sami Kohen, Milliyet'teki yazısında Davos havasının Türk diplomasisinin uzun süredir beklediği minvalde yürüdüğü ve Özal'ın “*zeytin dalı*” politikasının başarısı olarak görmüştü. Kohen'e göre Ankara'nın başından beri istediği diyalog sürecinin Atina tarafından kabul edildiğini ve tarafların kurumlaştırma konusunda karar aldığını yazmıştı (Milliyet, 1988, s. 1). Cumhuriyet gazetesinin Davos'a bakışı: “*ilk jest Özal’dan, 3. kez kahvaltıda buluştular, Papandreu, Yunan televizyonuna anlattı, buzlar eridi.*” Stelyo Berberakis imzalı haberde, Yunan lider Papandreu, barışçıl dönemin başladığını iki ülke arasındaki anlaşmazlık konularını mümkün olduğu kadar geçiştirmek ya da en azından olduğu yerde bırakmak, anlayışını benimsediğini yazmıştı (Cumhuriyet, 1988, s. 1). Gazetenin bakışındaki farklılık kişiye göre değişse de aslında öne çıkan Türk ve Yunan tarafının süreci nasıl algıladığıdır. Baktığımızda Cumhuriyet gazetesi Yunan, Milliyet ise Türk tarafının bakış açısıyla haberi vermişti. Türk basınında genel olumlu havanın estiğini görmek mümkünken Yunan tarafında mecburi diyalogun getirdiği süreçte ilişkilerin iyiye gideceği ümidi zayıf, kötüye gitmemesi adına seviyenin korunacağı algısı daha çok hakimdi. Süreçte umulanın değil gerçeğin yaşandığını Hürriyet gazetesi: “*Atina çok pişkin, bizden jest beklerken Ege için 12 milde ısrarlılar*” manşeti Davos sonrasında oluşan diyalog sürecinin işlemediğini Yunan tarafının Ege Adaları ve deniz karasuları konusunda yeni haklar talep ettiğini yazmıştı (Hürriyet, 1988, s. 1).

Kıbrıs konusunu sadece Yunanistan ve Türkiye denkleminde değerlendirmek kuşkusuz eksik kalacaktır. Milliyet'ten Nur Batur: “KKTC’de neler oluyor? Özal’ın ekonomik modeline direniş, tedbirler paketindeki vergi yasaları KKTC Meclisi’nden geçmiyor” yazısı Kuzey Kıbrıs yönetiminin Özal’ın ekonomik reçetesini beğenmediğini işaret ediyordu. Kurulduğu günden beri tecritle karşı karşıya kalan KKTC, Türkiye’nin maddi ve manevi desteğine ihtiyaç duyuyordu. Türkiye’de uygulanan ekonomik planın bir küçüğünü KKTC’de uygulamak isteyen Özal’a özellikle Kıbrıs’taki muhalefet yeni vergiler getirdiği için karşı çıkmıştı (Milliyet, 1988, s. 1).

“Jest” politikasının basında yoğun işlendiği günlerde Özal-Papandreu zirvesi öncesinde içerde tartışılan önceliğin Kıbrıs mı, Ege mi olacağı konusuydu. Reha Muhtar’ın yazısında karşılıklı jestler beş maddeyle sıralanmıştı. Yunanistan’ın Türklere vize kolaylığı tanınması, turizm yatırımları, ortak spor kulübü, askeri tatbikatların turizm sonrası yapılması, ortak askeri tatbikat olanağı zirvede konuşulacak başlıklar diye sıralanmıştı (Milliyet, 1988, s. 1). Ekonomik ve askeri konuların başını çektiği jestler bölümünde önemli hiçbir husus gündeme getirilmemişti. Mil sorunu, Kuzey Kıbrıs’ın tanınması, Adalar sorunu hatırlatılabilecek konulardı.

Kıbrıs meselesi için Birand Milliyetteki köşesinde: “Yunanistan’da ne isteyeceğimizi biliyor muyuz?” (Milliyet, 1988, s. 1). Yazısında Özal’ın net yol bir haritası ortaya koyamadığını bu durumun Yunan ve Türk kamuoyundaki muhalifleri harekete geçirdiğini, karşılıklı ödünler verilecekse en azından bunların ne olduğunu bilmek gerektiğini yazmıştı. Birand’a göre Yunanistan tarafının bu konularda bizden daha ilerde olduğu, Turgut Özal Hükümetinin Kıbrıs dış politikasında çıkmaza girdiğini, Davos ruhunun bir yere kondurulamadığı gibi AET ile ilişkilerin Yunanistan engeline takıldığını, mekanizma kurularak durumun kamuoyuna iyi anlatılmasıyla gereksiz suçlamaların önünü tıkanır ve Kıbrıs konusunda çözüm için yol alınabilir, demişti. Milliyetçi duyguları bir kenara bırakan Birand, Türkiye’nin yaşadığı ve yaşayacağı olası senaryoları gerçekçi bakış açısıyla yazmıştı.

Kıbrıs konusundaki iyimser havanın negatife döndüğünü aktaran Milliyet: “Papandreu: Türkiye ile barış uzak, Özal, Güney Rum Yönetimi lideri Vasili ile görüşmeyecek” haberini okuyucusuna duyurmuştu (Milliyet, 16.06.1988, s.1). Cumhuriyet ise nispeten iyimser bakarken, Özal-Papandreu görüşmesine ilişkin: “Davos’a devam, yine somut bir sonuç yok ama...” manşetini atmıştı. Sorun olarak görülen maddeleri açıklayan gazeteyle göre Türkiye, Ege hava sahası ve fır hattını önemli görürken, Yunanistan hükümeti Kıbrıs’taki Türk askeri varlığının sonlanmasını ön koşul sayıyordu (Cumhuriyet, 1988, s. 1).

Avrupa Topluluğu Dönem Başkanı Yunanistan Dışişleri Bakanı Papulyas, Türkiye’ye baskı yapılmasını isteyerek Türkiye, Kıbrıs konusunda çözüme ikna edilmeli şeklinde konuşmuştu. Milliyet’ten Ahmet Sever, konuşmayı okuyucusuna duyurarak: “Davos ruhuna darbe” başlığıyla dönem başkanı olan Yunan tarafının işleri çıkmaza sürüklediğini yazmıştı (Milliyet, 1988, s. 1). Türkiye’nin AET üyeliğini de bozacak olan bu hamleye karşı diplomatik olarak ülkelerle iş birliği önemi vurgulandı.

Kıbrıs konusunda Türkiye-Yunanistan çekişirken konuya süper güçlerin nasıl baktığını Milliyet’ten Cenk Başlamış, Turan Yavuz ve İskender Songur ortak bir yazı kaleme alarak Moskova-Washington hattında neler yaşandığını okuyucuya aktarmıştı. “SSCB ve ABD’den yakın takip Kıbrıs’ın üzerinde iki süper göz” başlıklı yazıda iki devletin Kıbrıs konusunda muhakkak kendi istekleri doğrultusunda çözüm istedikleri ayrıca iki devletin adada üs kurma girişimlerinin olduğunu Türkiye ve Yunanistan devletlerini kendi çıkarları doğrultusunda çözüme ikna edebilmek için güçlerini kullandığını yazmıştı (Milliyet, 1989, s. 1).

Genel olarak sürece baktığımızda Kıbrıs konusunda Turgut Özal’ın politikası diyalog ve ekonomi üzerine oturtulmuştu. Turgut Özal’ın ekonomist ve kişisel yeteneklerini devreye alarak yürüttüğü dış politikada Türkiye’nin mevzi kaybettiğini ileri süren stratejistler de olmuştu. Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı olduğu döneme kadar baktığımızda pratik dış politika uyguladığını ikili ilişkileri özellikle arzuladığını, bunda liderleri ikna kabiliyetine güvenmekteydi.

Gelinen son aşamada Türkiye, Kıbrıs konusunda yol alamadığı gibi AET üyeliği konusunda da birliğin Kıbrıs meselesini her fırsata sorun olarak önüne koymasıyla yol alamadı. Özal’ın Kıbrıs konusunda çözüme ulaşamamasında; iç kamuoyu, Yunanistan, Kuzey ve Güney Kıbrıs liderlerinin tavırları ayrıca ABD ve SSCB’nin konudaki hassas menfaatleri çözüm üretimini zorlaştırmıştır.

4. TÜRKİYE-AET İLİŞKİLERİ ve BASINDAKİ GELİŞMELER

Türkiye’nin Batı’ya dönük dış politika güttüğünü ileri süren Özal, darbe sonrası Türkiye’nin geçirdiği ekonomik ve demokratik sürecin olumlu olduğunu, M. Kemal Atatürk’ten beri yönünü Batı’ya çeviren laik bir ülkenin aksaklık ve eksiklerine rağmen AET’ye üyelik başvurusun makul görüleceğini düşünmüştü.

Özal, sosyo-ekonomik anlamda Türkiye'ye seviye atlatarak üyelik için ısrar etmesinde olası AET-Türkiye birlikteliğinin iktidarda kalma şansını artıracak düşüncesidir (Dahlman, 2004).

1987 sonrası Türkiye'nin üyelik başvurusunun ve Türkiye-AET ilişkilerinin basına yansımalarına baktığımızda, Tercüman gazetesi: *"Uzun ince bir yol, Özal, AET üyeliğini değerlendirdi."* Haber detayında zorlu sürecin yaklaşık 10 yıl süreceği lakin tam üyelik ile neticeleneceği bilgisi yer almıştı (Tercüman, 15.04.1987, s. 1). Aynı gün Milliyet gazetesi Özal'ın konuşmasından pasajlar vermişti: *"10 yılda AET'deyiz, AET'ye başvurduk. Özal, uzun ince bir yoldayız"* manşetiyle haber vermişti (Milliyet, 1987, s. 1). Gelişmeye eleştirel bakan Günaydın gazetesi: *"Avrupa bizi istemiyor"* manşetini atmıştı. Günaydın gazetesi, Özal'ın sürecin zorluğunu anlattığı ifadelerini de paylaşmıştı. *"Birliğe üye olmak için 9 yıl bekleyenler var, biz de Müslümanız bunu istismar edenler çıkacaktır"* (Günaydın, 1987, s. 1). Cumhuriyet gazetesi konuyla ilgili, *"Özal: zor günler bizi bekliyor, Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusu dün yapıldı"* manşeti ile çıkmıştı. Manşet altında *"AET'de yorumsuz kabul"* haberi ile başvurunun reddedilmeyeceği bilgisi verilmişti. Gazete üyeliğe dünya nasıl bakıyor başlığı altında: Atina, topluluk üyelerinin reaksiyonunu bekliyoruz, Financial Times, AET Türkiye'yi kabul etmeye henüz hazır değil, The Times, AET, Türkiye'yi henüz başvuramaması için kibarca telkinlerde bulundu şeklindeydi (Cumhuriyet, 1987, s. 1).

16 Nisan 1987'de Milliyet gazetesi AET üyelerinin Türkiye'ye bakışını değerlendirerek Türkiye'nin onlar açısından defolarını sıralamıştı. Habere göre Türkiye'nin üyeliğine karşı olanların verileri: insan hakları, ekonomik sorunlar, AET içindeki Türk işçilerine serbest dolaşım hakkı verilmesi, üyelerin topluluğa giren; İspanya, Portekiz ve Yunanistan'ı tam olarak sindiremediği ayrıca Akdeniz'de oluşacak rekabetin birliğe zarar vereceği başlıklarıydı (Milliyet, 1987, s. 1). Cumhuriyet gazetesi ise, *"TÜSİAD, AET için önce demokrasi"* haberiyle Türkiye'nin insan hakları, sendikalar gibi ön koşulların ekonomik sorunlardan daha önemli olduğuna dikkat çekmişti. Aynı gün sayfada üç büyük puntolu haber verilirken diğer ikisinde: *"Büyük göçaltı, Ankara'da öğrencilerin olaylı yürüyüşü"*, *"63 öğrenci DGM'de"* başlıkları Türkiye'nin sorunlarını ve gazetenin bakış açısını ortaya koymuştu (Cumhuriyet, 1987, s. 1).

"Türkiye'nin AET üyeliğine kamuoyunun desteği var mı?" sorusunu araştıran Milliyet ve Sabah gazeteleri olmuştu (Milliyet, 1987, s. 1). Milliyet: *"AET'ye halktan da evet"*, Sabah gazetesi: *"vatandaş ne diyor?"* başlığı altında vatandaşların farklı beklentilerle verdiği cevapları sayfasına taşımıştı (Sabah, 1987, s. 1). Haber içeriklerinde toplumdaki kaygıların daha çok ekonomik kökenli olduğunu söylemek yersiz değildir. Aynı zamanda Türkiye'de gelişmesi gereken demokrasi konusu da vatandaşların arzusuydu.

1987 yılı mart ayında Turgut Özal'ın ameliyat sonrası İngiltere'de olduğu günlerde *"Hora gemisi"* petrol arama çalışmaları yürütürken Yunan lider Papandreu, *"vururuz"* tehdidinde bulunmuştu. Özal, yaptığı açılımla üst perdeden cevaplar vermişti. Milliyet'in manşeti ise: *"Eller tetikte"* idi (Milliyet, 1987, s. 1). Cumhuriyet gazetesi: *"Ege'de gerilim artıyor, Misilleme: Türkiye de ihtilaflı sularda petrol arayacak"* manşetini atmıştı. Şebnem Atıyas'ın New York'tan aktardıklarına göre, ABD'nin BM'yi devreye alarak Atina'ya güvenlik nezdinde uyarı yapıldığı ortaya çıkmıştı. Aynı gün Cumhuriyet'te konuyla ilgili bir yazı kaleme alan Hasan Cemal, Lozan Antlaşmasının Ege konusunda bir hak ve çıkar dengesi oluşturduğunu, Yunanistan hükümetinin Ege'de *"Yunan gölü"* hayalinin oldubittiye getirilemeyecek kadar gerçeklikten uzak politika güttüklerini yazmıştı (Cumhuriyet, 1987, s. 1).

Hora gemisine karşı Yunanistan'ın açıklama ve askeri faaliyetleri devam ederken Milliyet gazetesinin haberinde Özal'ın BBC ve ZDF TV'ye Ege konusunda demec verdiği yazıyordu. *"Görüşme tek yoldur, Ege kaynakları eşit bölüşülmelidir. İki NATO ülkesinin konularda anlaşamamasının nedeni Yunan lider Papandreu'dur"* açıklamasını yapmıştı (Milliyet, 1987, s. 1). Cumhuriyet gazetesi: *"Ege'de yeni rota mı? Atina ve Ankara'dan iyimser hava yayılıyor. Özal: krizin faydası ortaya çıkmıştır"* derken, ilk kez Ege konusunda Lahey'e gidilebileceği sinyali verilmişti (Cumhuriyet, 1987, s. 1). Yaptığımız araştırmalarda ABD'nin iki ülke arasındaki konulara anlık refleksi vermediği gibi kötü olmama adına konunun çözümü için NATO'yu adres göstermişti. Belki de diplomatik olarak söyleyemediğini NATO şemsiyesi altında görüşerek *"akıllı olun"* demeye getirmişti.

Özal'ın hastalık sürecini daha atlatamadığı günlerde krizin iyi yönetilemediği, Dışişleri Bakanlığı ve askeri kanadın koordine olamadığı aşıkardı. Özal'ın her şeyi kendi kontrolüne aldığı iş ve diplomasi ayağının kendisinin başında olmadığı dönemde büyük krizle neticelenmişti. Türkiye'nin AET yolculuğuna başlama isteği ve iyi ilişki çabası konunun detaylı analizinin askeri ve diplomatik yapılmasını engellemiş olabilir. Ayrıca, Özal'ın hastalığı konu olduğu için Amerika'dan İngiltere'ye uğramasının planlanması Yunanistan'ın da yönetim boşluğunu hissederek atağa geçtiği olasıdır.

Londra’da Bıritiş Meseum’da sergilenecek Muhteşem Süleyman Sergisi’nin açılış törenine katılmak üzere Başbakan zal ve eşi Türkiye Hkmeti’ni temsilen İngiltere’ye gitmişti. Doğal olarak sergi açılışının ötesinde zal-Thatcher görüşmesi AET ilişkileri ve ticari bağlamda çok nemsenmişti (C.B. Arşivi, 1988).

Basında Özal-Thatcher ilişkileri mizah dergisi Gırgır’a konu olmuştu. zal ve Thatcher’in el ele karikatürü kapak sayfasından verilmişti. İkilinin ayak tabanlarında yansıyan ise bitkin ve cılız siletleriydi. *“Bozacının şahidi şıracı, Thatcher ve zal birbirlerinin politikalarını öve öve bitiremediler”* sözleri karikatürü tamamlıyordu. zal’ın AET yolculuğunda mutlak destek istediği İngiltere Başbakanı Thatcher’in Türkiye’ye yardım edemeyeceğini anlatan dergi, daha çok i politikaya yönelik içerik hazırlıyordu (Gırgır Dergisi, 1988, s.1).

Başbakan Turgut zal kalabalık bir heyetle Yunanistan’a adeta çıkarma yapmıştı (C.B. Arşivi, 1988). zal, buluşmayı çok önemsemiş büyük umutlar bağlamıştı. zal, Haziran 1988’deki buluşmaya geniş bir iş adamı heyetiyle giderek sorunları çözmek istediğini belirtmişti. Uzlaşmacı tavrını her sorunda işe koşan zal, Yunan liderle yaptığı görüşmeden istediğini alamadı. Cumhuriyet: *“Yine somut bir sonuç yok ama, Davos’a devam”* manşeti ile sürecin tıkandığını duyurmuştu (Cumhuriyet, 1988, s.1). Yunanistan ile çözülecek sorunlar AET yeliği, adalar ve Kıbrıs konusunda Türkiye’ye rahatlatıcaktı ancak zal’ın planları ve abalaları Papandreu’ya takılmıştı.

yelik tartışması, ulusal ve uluslararası alanda tartışılmaya devam ederken 1989’da Avrupa Komisyonu, Türkiye’nin başvurusunu, coğrafik ve sosyal yapısı, birliğin karışık karar alma sistemi daha da önemlisi ekonomik ve kurumsal olarak topluluğa yk getireceğini ileri sürerek reddetmişti (Aybey, 2004). AET, kapıyı tam kapatmayarak Türkiye’nin yardıma ihtiyaı olduğunu, topluluğun siyasi ve ekonomik anlamda Türkiye’ye destek olacağını söyleyerek bir anlamda ksmesini engellemişti. Aynı gün Cumhuriyet gazetesi: *“AT’den Türkiye’ye: Bekle”* manşetiyle çıkmıştı (Cumhuriyet, 1989, s. 1). Haberin detayında Türkiye’nin süresiz kapıda bekleyeceği tahmini yapılırken, istekli tarafın Türk hükümeti olduğu yazılıyordu. Devam eden süreçte Turgut Özal Cumhurbաkanı seçilmişti ve Türkiye’nin AET yani günümüzdeki adıyla AB yolculuğu hala devam etmektedir.

5. TÜRKİYE’NİN ABD İLİşKİLERİNİN BASINDAKİ YANSIMALARI

Türkiye’nin ABD ile imzaladığı SEİA anlaşmasını yenilemek isteyen zal’a muhalefet, 1988 genel seçimi yatırımı olarak bakmıştı. Dış basındaki SEİA haberlerini Milliyet derlemişti: *“Wall Street Journal: Ankara, istediğinden daha azını elde etti. Moskova Radyosu: ABD’nin casusluğu sürecek. Le Monde: Anadolu, Amerikan gözetim sisteminin Doğu’daki ileri karakolu olmuştur.”* (Milliyet, 1987, s. 1). Yapılan habere bakıldığında içerdeki muhalefetten dış ülkelerdeki yansımalara baktığımızda Türkiye’nin çıkarına uygun olmayan bir anlaşmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. zal’ı anlaşmaya zorlayan süreç, ekonomik ve siyasi çıkmaz mıdır yoksa Amerika’yı karşımıza alırsak bedel deriz bakış açısı mıdır tartışılabilecek konudur. Askeri ittifakın yoğunlaştığı bu dönemde Milliyet: *“ABD’de gizli anlaşma, Türkiye’de füze ve rampa üretimi için sürpriz karar alındığını”* yazmıştı. Sağlık kontrolüne giden zal’ın askeri anlaşma yapması gazete tarafından sürpriz olarak verilmişti (Milliyet, 1988, s. 1). Bu haber, zal’ın ABD ile askeri yakınlaşmayı özellikle istediği ve Türkiye’nin çıkarına anlaşma olarak yorumlamıştı. 1988 yılı içinde ABD’nin vadettiği 190 milyon dolarlık askeri yardımın 156 milyonu kredi olarak verilince bu defa Milliyet gazetesi: *“ABD sözünü tutmadı”* haberini yapmıştı (Milliyet, 1988, s. 1).

ABD ile ilişkilerde ABD-Türkiye-İsrail ortak stratejisinde Türkiye’nin nispeten faydalandığını hatta Yahudi lobisinin Ermeni diasporasına karşı Türkiye ile dirsek temasında olduğuna dair işaretler vardı. Ağustos 1987’de Ermeni karar tasarısı ABD Temsilciler Meclisi Genel Kurulunda usul yönünden reddedilmişti. Türkiye kararı sağ duyulu karşımlarken ilişkilerin geleceğinin olumlu olacağına dair beklentiler vardı. Cumhuriyet: *“ABD ile yumuşama günleri, Ermeni bunalımı buzdolabına kaldırıldı”* (Cumhuriyet, 1987, s. 1) haberi ile yakınlaşmanın olumlu neticeleri okuyucuya sunulmuştu.

Diğer bir konu ise ABD’nin 1984 sonrası başlayan PKK eylemleri neticesinde Kürt meselesine duyduğu ilginin farkında olan zal’ın ABD’yi mutlaka Türk Hükümetinin yanında görmek istemesiydi. Sorunu ekonomik gören ve ikna yoluyla meseleyi çözeceğini düşünen Başbakan Özal, Güneydoğu’ya demokratik hakları genişletti (Barlas, 1994). Terör ve Güneydoğu sorununu başka mesele olarak değerlendiren zal, serbest toplumların ileriye gittiğini savunmuştu. zgrlk ve demokrasi düşüncesinden sapmayan zal, bunu daha sonra: *“şarkı söylemek bile yasak, bu halkı kazanmak için bir şeyler yapılmalıdır”* demişti (Milliyet, 1992, s. 1).

ABD, Kürt Sorunu diye nitelendirdiği meselede Türkiye'nin bölgedeki eylemlere karşı askeri tedbirler almasından hoşnut değildi. Ayrıca PKK yöneticileri ile sürekli temas halinde olan bölge diplomatlarına Türkiye, içinden kızmıştı. Özal zamanında Amerika'nın bölgede PKK ile bağlantısına, en azından yönetim kademesinden çok sert uyarılar yapılmamıştı (Uzgel, 2018). Milliyet gazetesinin: “*ABD yara kaşıyor, Kürt raporu büyük tepki aldı*” haberi konuya basındaki tepkiydi. Rapora Türkiye Büyükelçisi İnal Batu: “*Türkiye gerçeklerinden uzak bir rapor*” diyerek tepki gösterirken haber içeriğinde Türk yönetim kademesinden kimsenin bir açıklama veya beyanatına yer verilmemişti (Milliyet, 1988, s. 1). Gazete haberi o dönemki politik sürece örnektir.

Kıbrıs sorununda ABD, KKTC'nin bağımsız devlet olmasını istememişti. Özal ise ABD'yi yanına çekerek Yunanistan'a karşı elini güçlendirmeye çalışmıştı. Kıbrıs konusunda ABD'nin istemeyeceği bir gelişmenin yaşanamayacağını bilen Özal, stratejik destek arayışına girişmişti. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi ABD, Kıbrıs konusunda çözüme yönelik ciddi bir politika üretmediği gibi, sorunu BM üzerinden ele alarak Türkiye'nin lehine bir girişimde de bulunmamıştı.

Kürt sorununa ABD yönetiminin o dönemdeki bakış açısını 13 Şubat 1988'de Tercüman gazetesi yaptığı bir haber ile vermişti. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Vekili Robert Farrand: “Biz Kürtlerin Türkiye'de nüfusun diğer bölümüne göre, açık biçimde, ayrı kültür ve dil farkları olan milli bir azınlık grubu oluşturduklarına inanıyoruz. Her ne kadar Kürtler 195 Lozan kapsamında değillerse de gene de bunların bir milli azınlık olduklarından şüphemiz yoktur” (Tercüman, 1988, s. 1) demişti.

Türkiye'nin AET üyelik başvurusunun Amerika ile yakınlaşmadan sonra yaşandığını düşünen Özal için ABD, Avrupa Topluluğundan daha önemliydi. AET yolculuğunu ekonomik kârlı bir iş olarak gören Özal, ABD'nin bilhassa AET üzerindeki etkisinin farkındaydı. Avrupa'yı pazar olarak gören Özal'ın yurt dışına sık ve kalabalık iş heyetleriyle gitmesi Avrupa'nın da Türkiye'ye ihtiyaç duyduğunu muhataplarına hissettirme amaçlıdır. Ayrıca kuzeyden gelen SSCB tehdidine karşı AET'nin Türkiye aracılığıyla Orta Asya ve Ortadoğu'ya açılabilir bakış açısı onun pragmatik lider olduğunu düşündürmektedir.

Turgut Özal'ın yakın çalışma arkadaşlarından Engin Güner, ABD ile yakın durmamızın ülkemize AET katkısı konusunda, Türkiye'nin AET ile gelişen ilişkilerinde ABD'nin büyük rolü olduğunu, AET'nin Türkiye gibi ekonomik ve demokratik sorunları olan bir ülkeyi kolay sindiremeyeceğini Özal'ın da bildiğini ancak ABD'ye politik açıdan yakın durmak Türkiye'nin çıkarımaydı (Küçükşabanoglu, 2019). Özal'a yakın çalışma arkadaşının verdiği bilgiler, ABD eksenli dış politikanın o dönemde Türk dış siyasetinin her alanında etkili olduğunu ispatlar. Kaldı ki Özal, ABD'ye yakın dış siyaseti süper güçle ortaklık ya da müttefiklik olarak görüyordu.

6. TÜRKİYE-SOYETLER İLİŞKİLERİ ve BASINDAKİ YANSIMALARI

Turgut Özal döneminde, Türkiye-SSCB ile Türkiye-ABD ilişkileri kıyaslandığında elbette Türkiye-ABD ilişkileri baskın olmakla birlikte dönemler halinde incelediğimizde Özal'la beraber Türk-Sovyet (Rus) ilişkileri gelişmeye başladı. Ekonomi lokomotif olmak üzere çok çeşitlilik arz eden ilişkilerin yönünü tayin eden iki ülkenin birbirine duyduğu tekstil ve doğal gaz ihtiyacıydı. Bilhassa 1988 sonrası enerji piyasasındaki ulusal ihtiyaç SSCB'ye dönmemizi gerektirdi. Ayrıca pek çok müteahhitlik firması Özal'ın başlattığı ticari atılımla SSCB'de başarılı işlere imza attı. “*Sovyetlerde Türk inşaatçılar*” haberi Milliyet'in Şubat 1989'da tam sayfa verdiği Gürcistan'da bulunan Türk şirketin ve Türk işçilerin başarıyla yaptığı işleri anlatmaktadır (Milliyet, 1989, s. 1).

1989 sonrası Türk-SSCB ilişkilerinin önünü açan gelişmelerden biri “*Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması*”nın imzalanmadır. Sonraki dönemde bavul ticareti olarak adlandırılacak anlaşma ticaret hacmini iki yönlü artırmıştı (Oran, 2014). Önceki bölümde bahsettiğimiz anlaşma, Türkiye'nin enerji konusunda ihtiyaçlarını kapatması hedeflenmişti. 1989'daki ticaret anlaşmasında hedef çift taraflı ticari hacmi artırma amaçlıdır.

Siyasi ilişkilere baktığımızda Mart 1988'de imzalanan protokol ile Karadeniz'de Fır hattı belirlendi. “*Sovyetlerle bahar, Büyükelçi Çernişev Moskova'dan iyi niyet paketi getirdi*” (Milliyet, 1988, s. 1). 19 yıllık sorunun ortadan kaldırıldığını “*Sovyetlerle Fır Anlaşması*” başlığıyla haber veren gazete Türk-SSCB ilişkilerinde çok olumlu bir döneme geçildiği yorumunu yapmıştı (Milliyet, 1988, s. 1).

Olumlu ticari gelişmeler askeri alana da etki etmişti. Eylül 1988'de Kapustin bölgesine kurulu ve Türkiye'yi etki alanı içinde bırakan füze rampalarının kaldırılması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştı. Milliyet: “*Füzeler söküldü*” haberiyle orta ve kısa menzilli füze rampalarının SSCB yönetimi tarafından söküldü ve geri çekildiği yazıyordu (Milliyet, 1988, s. 1). Hatta Sarp sınır kapısı iki devletin olumlu dış siyaseti sonucu açılmıştı.

Türkiye'ye gelerek üç günlük diplomatik girişimlerde bulunan SSCB Dışişleri Bakan Birinci Yardımcısı Yuli M. Vorontsov: “*Sovyetlere güvensizliği unutamım, nükleer konusunda Türkiye'nin yükümlülüğü olmayacak, askerlerin geri çekilmesi hususunu düşünüyoruz, Afganistan'dan da çekiliyoruz*” demişti (Cumhuriyet, 1988, s. 1). Cumhuriyet'in konu başlıklarıyla yaptığı bu haber, SSCB'nin geline nokta şahin politikalarından vazgeçtiğini yorumlayabiliriz. Vorontsov'un Türkiye ile Kıbrıs konusunda uzlaşmaya yakın olduklarını açıklaması ise en azından SSCB'nin ABD ile çıkar çatışmasına girilen bir noktadan uzaklaştığı ve bu durumun Türkiye'ye fayda sağlaması arzulanmıştı.

Özal döneminde SSCB ile ilişkiler Avrupa ve ABD ile kıyaslanamayacak kadar azdı ancak eski dönemlerle karşılaştırıldığında Özal'ın ticari çitayı yukarıya taşıdığı rakamlara yansımıştı.

Orta Asya Türkleriyle yakınlaşma Özal'ın Cumhurbaşkanlığı dönemine denk geldiği için bu bölümde incelenmedi.

6. SONUÇ

1987–1989 dönemi, Turgut Özal'ın dış politika vizyonunun belirginleştiği ve bu vizyonun ulusal basında hem destekleyici hem de eleştirel boyutlarıyla yoğun biçimde yer bulduğu bir zaman dilimidir. Bu üç yıllık süreçte Özal, Türkiye'nin dış politikasını geleneksel güvenlik eksenli ve statükocu çizgiden uzaklaştırarak, ekonomik çıkarlar, çok yönlü diplomasi ve kişisel liderliğe dayalı bir strateji doğrultusunda yeniden şekillendirmiştir. Bu dönüşümün izleri, özellikle Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman ve Sabah gibi dönemin önde gelen gazetelerinde açık biçimde gözlemlenmiştir.

1987 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na tam üyelik başvurusu, Özal'ın Batı ile entegrasyon hedefinin dış politika gündeminde merkezî bir konuma taşındığını göstermiştir. Bu süreçte ulusal basın, Özal'ın ekonomik reformlarla desteklenen dış politika yaklaşımını çoğunlukla “rasyonel ve vizyoner” olarak sunarken; demokratikleşme, insan hakları ve ifade özgürlüğü gibi konulardaki yetersizlikler ise özellikle Cumhuriyet gibi yayın organlarında eleştirel bir bakışla değerlendirilmiştir. AET süreci, aynı zamanda Özal'ın kişisel karizması ve lider odaklı diplomasi anlayışının dış politika gündemini ne ölçüde etkilediğinin de göstergesi olmuştur.

1988 ve 1989 yıllarında ise dış politikada çok yönlülük daha belirgin hâle gelmiştir. Özal'ın Türk dünyası ile ilişki kurma çabaları, Ortadoğu'da ekonomik temelli pragmatik politikalar ve ABD ile geliştirilen yakın ilişkiler hem Türkiye'nin bölgesel vizyonunu genişletmiş hem de Özal'ın bireysel girişimciliğini ön plana çıkarmıştır. Bu yıllarda yapılan dış gezilere gazetecilerin ve iş insanlarının dâhil edilmesi, dış politikanın yalnızca devletlerarası değil, kamuoyu ve ekonomik aktörler aracılığıyla da şekillendiğini göstermektedir. Ulusal basın, bu süreci kimi zaman “yeni Türkiye'nin yükselişi” olarak yüceltmış; kimi zaman ise Özal'ın bürokratik kurumları devre dışı bırakma eğilimini “tek adam dış politikası” olarak eleştirmiştir.

Kıbrıs meselesi, Ortadoğu politikaları, İran-Irak Savaşı sürecindeki dengeci duruş ve Ermeni meselesinin uluslararası alanda gündeme taşınması gibi kritik konular, bu dönemde Özal'ın kişisel liderlik anlayışı çerçevesinde şekillenmiş ve medyada geniş yankı bulmuştur. Özellikle Kıbrıs sorunda federatif çözümlere kapı aralayan söylemler ve Yunanistan ile diyalog arayışları, basında hem çözüm odaklı girişimler olarak değerlendirilmiş hem de “ulusal dava” perspektifinden taviz olarak eleştirilmiştir.

Sonuç olarak, 1987–1989 yılları arasında Özal'ın dış politikası, ulusal basında lider odaklı, pragmatik ve ekonomi merkezli bir perspektifle ele alınmış; bu dönemde medya, yalnızca bilgi aktaran bir araç değil, aynı zamanda dış politikanın söylemsel üreticisi olarak işlev görmüştür. Basın, Özal'ın sıra dışı diplomasi dili, cesur girişimleri ve bireysel karizması etrafında şekillenen dış politikayı hem destekleyen hem de sorgulayan bir platform sunmuştur. Bu bağlamda, Özal'ın dış politika liderliği ile medya temsilleri arasındaki ilişki, 1987–1989 yılları arasında Türk dış politikasında yaşanan dönüşümün anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Aral, B. (2005). Turkish foreign policy and the Middle East. *Turkish Studies*, 6(3), 27–40.
- Arı, T. (2004). Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi (2. baskı). Alfa Basım Yayıncılık.
- Aybey, A. (2004). Turkey And The European Union, Relations: A Historical Assessment. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 19–38.
- Ayman, G. S. (2012). *İyi Komşuluğun Formülü: Türk Dış Politikasında Teritoryal Sorunlar*. Yalın Yayıncılık.
- Balcı, A. (2017). *Türkiye dış politikası: İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*. Alfa Basım Yayım.
- Barlas, M. (1994). *Turgut Özal'ın Anıları*. Sabah Kitapları.
- Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları, (13.12.1986-12.12.1987), 296.
- Birand, M. A. (1993). *Apo ve PKK*. Milliyet Yayınları.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Yer: 30-18-1-2/580-617-6, Tarih: 14.07.1987.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Yer: 30-18-1-2/593-678-8, Tarih: 22.01.1988.
- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Yer: 30-18-1-2/602-726-5, Tarih: 16.06.1988.
- Cumhuriyet. (1986, Kasım 14). Rabin, ikili ilişkilerdeki bazı sorunların kaynağının İsrail değil Türkiye olduğunu söyledi.
- Cumhuriyet. (1987, Ağustos 9). ABD ile yumuşama günleri, Ermeni bunalımı buzdolabına kaldırıldı.
- Cumhuriyet. (1987, Mart 27). Yunanistan hükümetinin Ege'de “Yunan gölü” hayali.
- Cumhuriyet. (1987, Nisan 15). Özal: zor günler bizi bekliyor, Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusu dün yapıldı.
- Cumhuriyet. (1987, Nisan 16). Büyük gözcaltı, Ankara'da öğrencilerin olaylı yürüyüşü; 63 öğrenci DGM'de.
- Cumhuriyet. (1987, Nisan 21). FKÖ bütünleşti, 1983'ten beri süregelen bölünme giderildi.
- Cumhuriyet. (1987, Temmuz 15). Hakkari'de karakola saldırdılar, bir onbaşı ve er şehit.
- Cumhuriyet. (1987, Temmuz 15). Şam'la pazarlık, Özal'ın bugün başlayacak ziyaretinde sınır güvenliği ve su sorunu konuşulacak.
- Cumhuriyet. (1987, Temmuz 17). Apo'yu istedik, Suriye: “Bizde Apo diye biri yok”.
- Cumhuriyet. (1988, Haziran 16). Davos'a devam, yine somut bir sonuç yok ama...
- Cumhuriyet. (1988, Kasım 27). İsrailli diplomatın Hadi Uluengin'e açıklamaları.
- Cumhuriyet. (1988, Nisan 2). Özal: müdahale etmeyeceğiz, spekülasyon.
- Cumhuriyet. (1988, Şubat 2). İlk jest Özal'dan, 3. kez kahvaltıda buluştular, Papandreu buzların eridiğini anlattı (s. 1).
- Cumhuriyet. (1989, Aralık 18). AT'den Türkiye'ye: “Bekle.”
- Dahlman, C. (2004). Turkey's Accession To The European Union: The Geopolitics of Enlargement.
- Deringil, S. (2004). Turkish foreign policy during the Özal decade: An unconventional leader. In F. Kazemi & J. Waterbury (Eds.), *Politics and society in the contemporary Middle East* (345–368).
- Eurasian Geography and Economics, 45(8), 553–574.
- Gırgır. (1988, Nisan 10). Bozacının şahidi şıracı, Thatcher ve Özal birbirlerinin politikalarını öve öve bitiremediler.
- Hale, W. (2013). *Turkish foreign policy since 1774*. Routledge.
- Hürriyet. (1988, Şubat 27). Atina çok pıskın, bizden jest beklerken Ege için 12 milde ısrarlılar.

- Hürriyet. (1989, Şubat 10). Mesut Yılmaz: İsrail'e koz verilmemesi gerektiğini ileri sürdü.
- Karpat, K. (2015). *Türk Dış Politikası Tarihi* (1. baskı). Timaş Yayınları.
- Küçükşabanoglu, Z. (2019). *Turgut Özal dönemi Türkiye-ABD ilişkileri (1983–1993)* (Yüksek lisans tezi). Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Milliyet. (1987, Mart 19). Wall Street Journal: Ankara, istediğinden daha azını elde etti. Moskova Radyosu: ABD'nin casusluğu sürecektir. Le Monde: Anadolu, Amerikan gözetim sisteminin ileri karakolu oldu (s. 1).
- Milliyet. (1987, Mart 28). Eller tetikte.
- Milliyet. (1987, Nisan 1). Ege'de fazla iyimser olmamak gerekir.
- Milliyet. (1987, Temmuz 18). Türkiye-Suriye arasında imzalanan güvenlik protokolü.
- Milliyet. (1988, Ağustos 11). İki devleti de imara hazırız.
- Milliyet. (1988, Haziran 8). ABD'de gizli anlaşma, Türkiye'de füze ve rampa üretimi için sürpriz karar.
- Milliyet. (1988, Haziran 8). ABD'ye sert çıkış, Kıbrıs için hesap vermeyiz.
- Milliyet. (1988, Mart 28). Başbakan Özal'dan İran ve Irak'a uyarı.
- Milliyet. (1988, Mayıs 28). Birand, M. A. "Yunanistan'da ne isteyeceğimizi biliyor muyuz?"
- Milliyet. (1988, Nisan 5). Özal, Kerkük dosyasını henüz kapatmadı.
- Milliyet. (1988, Temmuz 12). Davos ruhuna darbe.
- Milliyet. (1989, Mayıs 16). Türkiye'ye üçlü baskı: ABD, İsrail, FKÖ açıklamaları.
- Milliyet. (1989, Şubat 12). Sovyetlerde Türk inşaatçılar.
- Oran, B. (2002). Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan bugüne olgular, belgeler, yorumlar (Cilt 1). İletişim Yayınları.
- Oran, B. (Ed.). (2014). TDP'nin kuramsal çerçevesi. In B. Oran (Ed.), Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2: 1980–2001) (s. 158). İletişim Yayınları.
- Özal, T. (1987). Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları (13.12.1986–12.12.1987), 296.
- Robins, P. (2003). Suat in the Middle East: Between Great Powers and Regional Politics. Routledge.
- Sabah. (1987, Nisan 15). Vatandaş ne diyor? (1).
- Sınmaz, K. (2017). Ortadoğu Su Krizi ve Türkiye. İNSAMER Ortadoğu Araştırma Raporları, 38.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1988). 1987 Tarihçesi. Dışişleri Belleteni. s. 24. Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1989). 1987 Tarihçesi. Dışişleri Belleteni. s. 24. Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
- Tercüman. (1987, Nisan 15). Uzun ince bir yol, Özal AET üyeliğini değerlendirdi.
- Tercüman. (1988, Mart 30). Fecir-10 hücumunun Türkiye'yi kaygılandığı.
- Tercüman. (1988, Şubat 13). Biz Kürtlerin milli azınlık olduğuna inanıyoruz.
- Tuncer, H. (2015). Özal'ın Dış Politikası (1983–1989). Kaynak Yayınları.
- Uzgel, İ. (2018). ABD ve NATO'yla ilişkiler. In B. Oran (Ed.), Türk dış politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 2: 1980–2001) (3. baskı, 243–325). İletişim Yayınları.
- Yapıcı, M. İ. (2008). Soğuk Savaş Döneminde Türkiye ve Orta Doğu. In S. Aybar (Ed.), Türkiye'nin Orta Doğu politikası (s. 52). Kadir Has Üniversitesi Yayınları.
- Yücealtay, C. (2022). İran-Irak Savaşı ve Türkiye üzerine etkileri. *Bellek: Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 21–34.